

DİYALOGUN YANIT REPLİĞİ (İLYAS EFENDİYEV'İN DRAMLARINA DAYANARAK)

Response Component of The Dialogue (According Ilyas Efendiyevs Drams)

Flora NAMAZOVA

Abstract: *Response component of the dialogue and their structural-semantic development is observed in the article. Content and structure of response replicas covering speech of the characters and personages are disclosed under the dramas of Ilyas Afandiyev. Language facts show that dramatic language of Ilyas Afandiyev became richer with response parts of replicas, and all methods of literary language were successfully used in those replicas. The article is of great importance from both theoretical and practical view point.*

Keywords: *Response replicas, incomplete response sentences, response, structure-content components, word capacity.*

Bedii dilin sentaktik yapısı türlü diyologlarla da oluşur. Adı geçen diyaloglar gramatik dilin yapısını oluşturur. Grammatik yapı bu zaman replikler zincirine dönüşüyor. Diyaloji nutuğun temel birimi olan replikler (soru-yanıt) kommunikatif açıdan iki türlü eğilim alır. Verilen soru yanıt talep ediyor. Bu talep replikleri birbirine sağlam bağlıyor. «Repliklerin bu karşılıklı ilgisi özendirir etkenle reaksiyonun ilişkisine dayanır..... «... replik gibi kullanılan tümceler semantiğinde her zaman birer subjektivlik kendini belirtir. Adı geçen subjektivliyin içeriği ondan oluşuyor ki, replik yeni enformasyon (bilgi) ifade etmekle beraber keza başkasının nutuğuna karşı kişinin cevap tepkisini, onun bu veya diğer olguya, hayat olayına ilgisini ifade eder. Bu özel-kişisel ilişkilerin, tepkilerin türleri fazladır. » (1, 10)

Cevap replikler yapısı itibarı ile bütün ve yarım biçimlerde kendini belirtiyor. Daha fazla yarım tümce cevapları temin edebilir. «Yanıt-yarım tümceler biçimi, genellikle muvafık soruların karakterine bağlı oluyor: 1) soruda seçilen, belirlenen bu veya diğer tümce üyesinin yanıtı, 2) olumlusu veya olumsuzu talep edilen soruya yanıt, 3) dinleyiciye cevaplardan birini seçmeye seçim imkanı tanıyan soruya yanıt (2, 261 (476) »

Diyalogda «morfoloji dayak» rolünü ifa eden soru adları aracılığı ile oluşan cevap tümcelerinin herbirinin paradigmatik ve sintagmatik fonksiyonu belli oluyor. (3, 7)

Biz bu yazıda İlyas Efendiyev`in dramlarına dayanarak diyalogun cevap tepkilerinin yapı-konu komponentleri üzerinde durmayı uygun addetmişiz.

Cevap tümceleri bir sıra yollarla ortaya çıkıyor. İlyas Efendiyev`in kurduğu diyalogların cevap tümceleri ilk önce tonun yardımı ile oluşuyor. Ton ve ilgeçlerle biçimlenen cevap replikleri konu itibarı ile olumluluk ve olumsuzluk ifade eder. Bu açıdan olumlu cevap replikleri ile olumsuz cevap repliklerini kıyaslamak gerekir.

Birinci replikte olan yüklem cevap repliğinde yeniden tekrarlanır. Tekrar edilen kısım-cevap replikleri fikrin olumlu ve olumsuzuna yöneldilir. Örneğin:

Turac (geliyor). Şefeg gitti, amcaoğlu! Uğur (kendi kendine) gitti.. (İ. E. S. E. II c, 1965, 299), Gülzar. Ama şimdi ne olmuş? Sedef (gülümseyerek) hiçbir şey (İE, SE. II c, 1965, 299).

A. N. Baskakov belirtiyor ki, cevap tümceleri yeni üye sonucunda da oluşuyor. (4, 16)

Yeni üye sonucunda oluşan yanıtlar: İlçe Konseyi başkanı. Selam arkadaşlar! Biz gec kalmadık ki, Alı kişi. Tam zamanında gelmişsin. (İ. E. S. E. II c, 1965, 300)

Yanıt aynı üye sonucunda da oluşuyor: Sedef. Kız deli mi oldun ne? Turac. Deli felan değilim. (İ. E. S. E. II c, 1965, 289)

İlyas Efendiyev`in diyaloglarındaki cevap repliklerinin yapı olanaklarından biri de onların kelime tümce ile beraber kullanılmasıdır. Böyle replikleradeta yarım tümce biçiminde oluyor ve «yarım tümce somutlaşdırıcı olduğu için o, kelime tümceden sonra geliyor» (5, 339)

Örnekler: Necef. Kontrolden haberiniz var mı? Alhan. Hayır, haberim yok. (İ. E. S. E. II c, 1965, 291)

Cevap tepkisi özne, yüklem, nesne, belirten ve bn biçimlerde olabilir.

Öznenen oluşan yanıtlar: Alhan kim doğru addetmiyor? Meded. Haznedar Gulu (İ. E. S. E. II c, 1965, 248)

Yüklemden oluşan yanıtlar: Hanmurad. Hiç ömründe kimseyi sevdin mi? Turac. Sevmişim. (İ. E. S. E. II c, 1965, 245)

Nesneden oluşan yanıtlar: Hanmurad. Aksine çok sevindim. Kendim de iyi haberle geldim. Sedef. Doğru mu, kime? Sana (İ. E. S. E. II c, 1965, 245)

Kommunikatif yönün açıklanmasında diyalogun cevap yapısının mühüm rol vardır. Cevap repliklerinin temel tiplerinden biridir. Cevap replikleri iki biçimde kendini belirtiyor: bütün ve yarım biçimlerde.

Bütün biçim: Hanmurad – Onu kim atamış? Uğur – Onu benim ricamla merkezden sevk etmişler. (2 c, 197)

Yarım biçim: Necef – sayın başkan, galiba iktidar bize yardım edecek? Uğur – nasıl? Necef-örneğin, amele, usta. (2 c, 196)

Cevap tepkisi modal kelimelerden kurulur: Uğur -... unutmayın ki, kültür sarayının ünü yüksek ürün uğrunda mücadelenin şiddetine bağlıdır. Sesler – Elbette! (2 c, 197)

Cevap tepkisi ile başkasının kelimesi, fikri onaylanıyor. Örneğin: Feride (hararetle). Bu onların kusurudur. Gövher. Galiba.... (SE, 3 c, s. 11) ; Feride. Anne galiba çok yorulmuşsun? Gövher. Yaman (SE, 3 c, s. 10) ; Valeh. Galiba, siz istiyorsunuz ki, ben kendimi nehre atayım? Kemale. Evet, istiyordum? (SE, 3 c, s. 143) ;

Cevap tepkisi ile başkasının kelimeleri inkar ediliyor. Örnek: Gülgez. Yalan söylemiyorsun ki, hanım? Şahnaz. Hayır, ben kendim de sensiz sıkılıyorum. (SE, 3 c, s. 72).

Cevap tepkisi ile önce söylenmiş kelimelere yeni bilgiler elkenir. Örnek: şahnaz, Gülgez, ahçı sana bastırma için kekik toplamaya..... (SE, 3 c, s. 63)

Cevap tepkisi ile konuşanın bilgisine karşı kendi fikrini ifade etmek imkanı oluşuyor. Örnek: Feride. Kaç cam içindir? Gövher. Sekiz (SE, 3 c, s. 10)

Cevap tepkisi ile konunun ne kadar devam ettiğinden, kişinin habersiz olduğu belirtiliyor. Örnek:

Uğur. Bunların hepsini sakın karşılamanın ne kadar ağır olduğunu biliyor musun? Ballı. Benim hiçbir şeyden haberim yok. (2 c, 280)

Cevap tepkisi ile söylenenlere karşı ekspressif-duygusal hiss ifade ediliyor. Örnek: Alı bey. İnsanlar söylüyor, sen neden inanıyorsun? Görmüyorsun ki Uğur'un başkan olmasından 6 ay bile geçmemiştir, ama köye girdiğimizde insan hayran oluyor. Bir tarafta bu büyüklüğünde çalışma, diğer tarafta hamam inşa ediliyor. Diğer tarafta on iki bin yeni tohumacı yapıyor. Necef. İyi bir ata sözü

vardır ki, «yeni ay doğduğunda eskisini parçalayarak yıldız yapıyorlar». Bir zaman Alhan`ın kafasına yemin ediyordunuz, şimdi Uğur`u tarif ediyorsunuz.... O zaman sizden ne olacak... (2 c, 275)

Cevaptaki ata sözü «yeni ay doğduğunda eskisini parçalayarak yıldız yapıyorlar», frazeoloji birim (kafasına yemin etmek) ve mübalağa (Uğur`u tarif ederek göklere kaldırmak) söylenenlere karşı emosyonal-duygusal hissi güçlenmiştir. Böylelikle cevap baştan başa obrazlı ifadelerle zengindir.

İlyas Efendiye`nin personajlarının birinin diğerine ilgisi de bir sıra cevap tepki türleri ile gerçekleşmiştir. Adı geçen türler semantik biçimler oluşturmuştur. Bu semantik biçimler aşağıdakilerdir:

a) İnanlı Cevap tepkisi: Sedef. Sen öyle mi düşünüyorsun? Ben senin gibi mert erkeğin işi için odları ayaklayarak geçirim, Hanmurad! Hanmurad (fikirli). Sağ ol, Sedef! (hemen gider, sonra durarak geri bakar). Amca torunu, sen de aklında tut ki, Hanmurad senin bir kelimen için kendi hayatından bin defa geçmeye hazır! (Hemen gider). (2 c, 274)

b) İnamsız Cevap tepkisi:Adalet. Teneffüste geleceğim. Feride. Sahiden mi? Adalet. Sahiden İlyas Efendiye`nin kurduğu diyalogların Cevap tepkisi konu itibarı ile zengin anlamlar ifade eder. Örnek:

c) Cevapta razılık tepkisi: Kemale. Ben her zaman senin şarkılarını dinliyorum. Batı. Ben de her gün seni hatırlıyorum (SE, 3 c, s. 133)

ç) Cevapta hoşnutsuzluk tepkisi: Alı bey. Galiba diyeceğin bir şey var?
Necf. Sanki sen bilmiyor musun! (2 c, 275)

d) Cevapta şüphe tepkisi: teğmen. Kaçağa güvenmek olur mu sayın komiser? Nicat. Deneriz.

e) Cevapta şaşkınlık, itiraz tepkisi: Alı bey ne söylüyorlar? Necf. Uğur`un mühendisle işbirliği halinde illegal para yediğini söylüyorlar.... (2 c, 275, Şahsuvarov. Yarın akşam saat altı buçukta yeni parka gelir misin? Sana çok önemli bir söz söyleyeceğim. Sadıgov. Şimdi söylesen? Şahsuvarov. Yarın akşam saat altı buçukta! (2 c, 317).

f) Cevapta kin ve sinir tepkisi: Ağaselim (sinirkenir). Neden ne olmuş? O kimdir? Huduş (sinirli) Oğlum nasıl kim? Sorgu yargıcı. Kötü konuşuyorsun, hapseder seni... Ağaselim. ölmüştü. Ağaselim! Huduş (kinli). Allah kahretsin! Yani koçaklık zamanı mı? Sadıgov (geliyor). Ne olmuş yine? Neden kavga ediyorsunuz?

Huduş. Söylüyorum, arkadaş siyasetin olsun, sorgu yargıcı ile kaba konuşma... (2 c, 348).

Bu tepkiler hem sorgu yargıcını, hem de duygusal tepkileri ifade ediyor.

Cemil – kendin biliyorsun ki, bu benim eskiden olan arzum. Ama Samir başkasını seviyor. Zara – Kim? Kavgayı seven Gedir`in kızı Nergizi? (BQT, 177)

Rehmanzade – seni kim büyüttü? Kamran – Ahali. İyi insanlar (BQT, 181).

İlyas Efendiyev`in kurduğu diyalogların yapısal-konu boyutu fazla detaylıdır.

1. Diyalogun Cevap tepkisi konuca kesinlik ifade eder: Mehrican-İldırım Atayev onu fazla mı severdi? Reyhan-kesin çok severdi (AA, 16)

2. Diyalog sebep konusu üzerinde kurulur: Mehrican-İldırım Atayev` in peşinden bakarak heyecanla: Neiçin onun saadetine engel oluyorlar? Reyhan-çünkü üvey annesine böyle gerekiyordu (AA, 16).

3. Diyalogun Cevap tepkisi güman modallığını ifade ediyor: Mehrican-yoksa kıskanıyor musunuz? Cahangir. Eh... Belki de (AA, 17)

4. Diyalogun tarafları olurluk anlamı ifade ediyor: Reyhan – biz üçümüz de her zaman beraber olacağız. Cahangir. Her zaman! (AA, 17)

5. Diyalogun repliklerinde arzu, istek anlamı ifade ediliyor: Reyhan (piyanonun karşısında durarak). Ne seslendireyim? Şahsuvarov-Üreyin ne isterse (AA, 19)

6. Diyalogun yanıtında sorulan bilgilerin nedeni gizli kalıyor: Örnek: İldırım Atayev (geliyor). Şimdi buradan inşaat donanım kurumu işçileri mi? Dilşad-Evet, onlar. İldırım Atayev – neden gelmişler? Dilşad – hiç... öyle.... (AA, 29)

7. Diyalogda soruya rou ile yanıt veriliyor: İldırım Atayev – onların buraya gelip gelmemelerinden Hosrov`un haberi var mı? Dilşad – kimlerin? İldırım Atayev... Huduş`un... Ağaselim`in.... (AA, 29)

8. Diyalogun soru kısmındaki yüklem cevap kısmında ya olumlu, ya da olumsuz oluyor: İldırım Atayev – belki onların büyük bir suçla ilgili sorgulandığını bilmiyor musunuz? Dilşad – Biliyorum (AA, 29)

9. Diyalogun cevabında sorudaki üyenin bir kısmı kullanılmıştır: Hosrov Atayev – bu gün inşaat işleri ile tanışabildin mi? İldırım Atayev – tanıştım. (AA, 30)

10. Diyalogda soruyu veren kendisi yanıtlıyor: Huduş – nasıl yani kim? Sorgu yargıcıdır. Ne konuşuyorsun hapseder seni.... (AA, 44)

11. Diyalogda soru soru arkasınca veriliyor. Cahangir – belki o kendisi sizi buraya sevketmiş? Belki siz onu doğru yola getirmek, kendi hayatınızı yeniden kurmak istiyorsunuz?

12. Diyalogun yanıtında sorudaki üye tekrar olunur. Örnek: Cahangir-Sizin bura gelmenizden Sadıgov'un haberinin olmadığını mı söylüyorsunuz? Letafet – yemin ediyorum ki haberim yok! (AA, 50)

13. Diyalogun cevap tepkisi zaman konuludur. Örnek: İldırım Atayev – ümid ediyorum ki, beni kötülükle hatırlamayacaksınız? Mehrican – hiçbir zaman (AA, 65)

14. Diyalogun yanıtı olumludur: Reyhan – amca geideceğinizi söylüyorlar? İldırım Atayev - evet (AA, 65)

15. Soru siyalogun önceki repliğindeki fikirden oluşuyor. Örnek: Şahsuvarov (SAdıgova) Sen de garip adamsın. İnsan insanın evine misafir olur. Sadıgov – neyle ilgili? Ben ona söylemişim? (AA, 5)

16. Diyalogda “ne zaman” sorusunun yanıtı talep edilir: Zabite. Ne olucak. Ağaselimi de, Huduşu da yakaladılar. Dilşad. Ne zaman? Zabite. Az önce (AA, 52)

17. Diyalogda ne sorusunun yanıtı talep ediliyor: Mehrican. Konferans ne zaman olacak? Cahangir. “Aile ve toplum” (AA, 22)

18. Soru tümcesi diyaloji nutukta tonun yardımı ile kurulur. Örnek: Letafet. Siz Sadıgova yardım etmek istiyor musunuz? (AA, 50)

19. Diyalogda kim sorusunun yanıtı talep ediliyor: Cahangir (sert). Öyleyse doğruyu söyleyin, sizi buraya kim göndermiş? Letafet (yeksek sesle). Hiçkimse kendim geldim (AA, 50)

20. Diyaloglarda verilen sorular modal kelimelerle güman anlamına geliyor: Cahangir. Belki bir zorluğu var? Belki bir tavsiyeye ihtiyacınız var?

21. Diyalogun soru repliğinde yoksa kelimesi fazla kullanılıyor: Reyhan – yoksa, ben kalbinize mi dokundum? Cevapta tekrarlanır: Şahsuvarov. Kalbine dokunanda ne olur? (AA, 18)

22. Diyaloglarda elbette, doğrudur, şüphesiz, doğrusu ve bn kelimeler onaylayıcı özellikleri ile dikkat çekmektedir. Örnek: Şahsuvarov – her tanıdığımızı arkadaş deyerek ilişki kurmak olmuyor, Reyhan hanım. Cahangir – elbette. İnsan

kendi kalbine yakın olanlarla buluşmak, konuşmak ister, Şahsuvarov – doğrudur. Cahangir – kendiniz insanlarda comertliğin iyi bir özellik olduğunu biliyorsunuz. Şahsuvarov. Şüphesiz. Şahsuvarov. Bu eve fazla alıştığımın bir gün gelmediğimde sıkılıyorum. (AA, 18)

23. Diyalogun ayrı ayrı repliklerindeki modal kelimeler modal anlamların, ilişkilerin ifadesine hizmet eder. Mehriban. Galiba burada her şey size geçmişini hatırlatacak. İldırım Atayev. Öyleyse Mehriban hanımın çektiği resimleri Reyhan gerçekleştirir. İldırım Atayev. Genellikle, uslubunuzdaki genişlik, serbestlik, basit, ama güzel olmak çabası ban hoş geldi (AA, 16)

24. Diyalogun soru repliğindeki “ki” ilgecinin de sık sık kullanıldığının şahidi oluyoruz. Örnek: Şahsuvarov. Selamlar.. ben konuşmanıza engel olmadım ki? Reyhan. Hayır (AA, 18)

25. Diyalogun cevap repliği olumlu oluyor: Mehrican. İldırım Atayev de sizinle oluyordu? Reyhan. Evet (AA, 15)

26. Diyalog korrelyatif elementlerden kuruluyor: 1) nereden buradan karşılığı: Mehrican. İyi, o zaman konunun kaynağı nereden başlamıştır? Reyhan. Buradan. Bizim bu evimizden! (AA, 15)

27. Diyalogun cevabı yarım tümcelerden oluşur. Böyle tümcelerde zarf tümleci atılabilir: Mehriban. Şimdi evli midir? Reyhan. Evli olduğunu söylüyorlar (AA, 15). Bu diyalogun yanıt tümcesi belirsiz Baş üyelerden biri olmuyan tümce tiplidir.

28. Diyalogun cevap tümcesinde yüklem atılır. Örnek: Reyhan. Amca bu kadar çalıştın, yorulmadın? İldırım Atayev (gülümsüyor). Yorulan insana ne gerekir? Reyhan (aynı şaka ile). Bir bardak güzel kokulu çay (AA, 16)

29. Diyalogda elliptik tümceler türlü anlatımları sağlar. Alkış anlatımları: İldırım Atayev. Aferin! Reyhan. Bu dakika (o biri odaya koşar) (AA, 16) ; Hosrov Atayev. İldırım`ın geldiğini söylüyorlar, hani nerde? Reyhan. Hemen baba... (AA, 22) ; Hosrov Atayev. Beni affetmen gerek İldırımın geldiğini duyup eve acele ettiğim için sana armağan alamadım. **Yarın mutlaka!** (AA, 24). Alkış ve kargış anlatımlı elliptik tümceler: Ağaselim. İyi insanlara can feda” Ağaselim. Kötü kalpli insanlara lanet! Huduş. Bin lanet! (AA, 36)

30. Diyalogda razılaştırma makamında tümce üyeleri atılabilir. Örnek: Mehriban. İzninizle ben gideyim. Reyhan. Ne çabuk? (AA, 14)

31. Diyaloji ortamda tümceler tekrarlanabilir: Reyhan. İldırım amcan geliyor!,, İldırım amcan geliyor! (sevinmek makamında) (AA, 14)

32. Diyaloglarda atılan tümceler fazlalık teşkil eder. Mehriban (düşünceli). Şimdi ben size geldiğimde İldırım Atayev bahçesindeki büyük leylak ağacının dibini boşalttırdı. Kendisi de öyle üzgündü ki... (AA, 14) Mehriban. Evinizde ne kalmıyor ki? Medeni bir aile için ne gerekirse hepsi sizde var. Dilşad. Var. Elbette var. Ama... (kısa ara) (AA, 9) ; Dilşad. Eh kızlar... Size ulaşmak zordur. Yazın bana iyi gelmiyor.... (AA, 9) ; İldırım Atayev. Ama ben, düşünüyorum ki desenlerin geneli ahengi bir az ciddi olsaydı.... (AA, 17) ; Şahsuvarov. Atayev`in bu işe karışması mutlaka gereklidir. Şayet Sadıgov dolaşsa... (AA, 20)

33. Diyalogun soru tümceleri mı4 ilgecinin yardımı ile oluşur: Dilşad (sinirli). Yanlış söyle bana, genç senin kıymetini onun gibi bilecekti mi? Kalbin şimdiki gibi sakın olacak mı? (AA, 10).

Böylelikle diyalogun cevap repliklerini içine alan kelime boyutu, yapısı, türleri, zinciri ve bn açılardan İlyas Efendiyev`in dram dili zengin malzeme veriyor ki, işbu konu daha geniş araştırılsın. Genellikle dram yazarının dram dilinin ifade olanakları diyaloglar aracılığı ile fazla zenginleşmiştir. Diyalogların ister soru, ister de yanıt kısımları özel açıdan biçimlenmiş tümce sistemine haizdir. Bu sistemde konuşma dilinin tezahürü tümüyle belli oluyor. Bu dilin imkanlarını genişlendiren her türlü tümce tipi obraz ve karakter nutkunun temelinde duruyor, insanlar ilk önce, asıl konuşmakla düşüncelerini, fikirlerini ifade eder, iletişim kura bilirlerdi.

Edebiyat listesi:

(1) Ağayeva F. Konuşmanın sentaksı. Bakü, Maarif, 1975.

(2) Abdullayev E., Seyidov Y, Hasanov A., “Çağdaş Azerbaycan dili”. Sentaks. IV kısım, Bakü “Maarif” Basım Evi, 1972

(3) Kazımov İsmayıl. Oğuz Grubu Türk Dillerinde Yarım Tümce. NDA, Bakü 1988.

(4) Baskakov A. N. Çağdaş Türkçe`de tümce. Neşriyyat «Bilim», M., 1984

(5) Cavadov E. M. Baş üyelerden biri olmuyan tümcelerde kelime sırası. “Çağdaş Azerbaycan dili”, III sentaks, “Elm” Basım Evi, Bakü 1981

- (6) Efendiyev İlyas. Seçilmiş eserleri. Altı ciltte, II c., Bakü, Yazıçı, 1984.
- (7) Efendiyev İlyas. Bizim garip taleyimiz. Bakü, 1988